

80-lecie Andrzeja Walickiego

J a n u s z   D o b i e s z e w s k i

Jubileusz Profesora Andrzeja Walickiego

Andrzej Walicki jest jedną z najważniejszych i najwybitniejszych postaci polskiego życia intelektualnego II połowy XX wieku i początku wieku XXI. Rangę jego badań naukowych, ich zakres, wpływ na kolejne pokolenia badaczy, stałą obecność w nauce światowej, objętość dorobku, ciężar intelektualny każdej kolejnej publikacji, znakomitą ich polszczyznę, wreszcie obecność i udział w polskich debatach publicznych, najwłaściwiej byłoby zapewne zestawiać z dorobkiem i pozycją Leszka Kołakowskiego, z którym zresztą współtworzył w latach 60. (wraz także z Bronisławem Baczką, Jerzym Szackim, Krzysztofem Pomianem, Adamem Sikorą) świetną warszawską szkołę historyków idei.

W maju 2010 roku Profesor Andrzej Walicki ukończył 80 lat. Prezentowany tu zbiór tekstów jest hołdem składanym jego dorobkowi i jego osobie. I nie jest to jedyne tego rodzaju przedsięwzięcie jubileuszowe. Jeśli byłoby w nim coś szczególnego, to może to, że w przeciwieństwie do przygotowanego w innym miejscu zbioru tekstów przyjaciół, współpracowników i bezpośrednich uczniów Andrzeja Walickiego, tutaj występują jego uczniowie raczej niebezpośredni, uczniowie w drugim i trzecim już pokoleniu, których można by nazwać wnukami i prawnukami naukowymi Walickiego. I trudno chyba o bardziej wymowny i bardziej symboliczny dowód siły, wielostronności i trwałości oddziaływania dzieła Andrzeja Walickiego.

Życie i twórczość Andrzeja Walickiego przypadły na owe słynne „ciekawe czasy”, w których życzy się żyć tylko wrogom, ale na pewno nie ma on pretensji do losu o rzucenie w taki czas i w taki zakątek świata; to właśnie w tych „ciekawych czasach” Walicki potrafił los właściwie podporządkować sobie; podporządkować w sposób nieco paradoksalny: nie jako człowiek czynu, ale myśli i słowa (i to przede wszystkim pisanego), nie jako rewolucjonista i radykalista, ale jako zwolennik ewolucji i kompromisu, nie jako działacz, ale jako spoglądający z dystansu, wątpiący i dziwiący się klerk z dzieła Juliana Bendy, nie jako inspirator ruchów społecznych, ale jako konsekwentny obrońca

swej niezależności, nawet za cenę chwil samotności, nie jako namiętny i porywający moralista, lecz jako obserwator sceptyczny wobec mających absolutną słuszność oraz wielkoduszny i empatycznie otwarty wobec ewidentnie przegranych – to tymi metodami Andrzej Walicki podporządkował sobie los, potrafiąc zrealizować wszystkie chyba swe zamierzenia, zarówno te, które postawił sobie na początku swej drogi filozoficznej, jak i te, które uświadamiał sobie wraz z kolejnymi osiągnięciami, dziełami, a także przemianami w otaczającym świecie.

Wśród licznych nagród i honorów, które stały się udziałem Walickiego i które w spektakularny sposób zaświadczały o jego osiągnięciach naukowych, szczególnie znaczenie ma otrzymana w roku 1998 prestiżowa Nagroda Balzana (nazywana niekiedy „małym Noblem”). Laureatami tej nagrody w innych latach byli, jeśli chodzi o filozofów i przedstawicieli humanistyki, między innymi: Eric Hobsbawm, Paul Ricoeur, Emmanuel Levinas, Josef Pieper, Jorge Luis Borges, Jean Piaget – i to również znalezienie się w tym gronie określa naukową rangę i społeczną wagę twórczości Andrzeja Walickiego.

Rosyjska myśl filozoficzna, społeczna i religijna to najważniejszy obszar zainteresowań i badań Andrzeja Walickiego, ale obszar bynajmniej nie jedyne. Bardzo ważną sferą pracy naukowej Walickiego, w jakiś sposób alternatywną, ale zarazem uzupełniającą dla tematyki rosyjskiej, jest historia filozofii polskiej. Jego prace z tej dziedziny ukazują się również za granicą, propagując i upowszechniając w świecie kulturę polską (m.in. *Philosophy and Romantic Nationalism. The Case of Poland, The Enlightenment and the Birth of Modern Nationhood. Polish Political Thought from the Noble Republicanism to Tadeusz Kościuszko*). Obok własnych dzieł – spośród których najważniejszymi są *Filozofa i mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*, Stanisław Brzozowski – drogi myśli oraz *Mesjanizm Adama Mickiewicza w perspektywie porównawczej* – był Walicki również redaktorem publikowanych w BKF-ie tomów Cieszkowskiego, Trentowskiego, Libelta, a w innych wydawnictwach choćby Brzozowskiego.

Wiele uwagi poświęcił Andrzej Walicki studiom nad marksizmem, osiągając tu znakomite i odświeżające rezultaty w takich pracach, jak *Polska, Rosja, marksizm. Studia z dziejów marksizmu i jego recepcji*, a zwłaszcza w obszernym dziele *Marksizm i skok do królestwa wolności. Powstanie i upadek komunistycznej utopii*, słusznie zestawianym z *Głównymi nurtami marksizmu* Kołakowskiego.

Kolejną dziedziną zainteresowań i badań Walickiego, niemożliwą do pominięcia, jest filozofia społeczna i polityczna, a zwłaszcza problematyka narodu (*Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*) oraz zagadnienie liberalizmu (*Polskie zmagania z wolnością, O inteligencji, liberalizmach i o Rosji*).

Trudno nie odnotować jeszcze jednego pola aktywności Profesora, mianowicie publicystyki politycznej i obywatelskiej, za sprawą której Profesor jest obecny w najszerzej rozumianym polskim życiu intelektualnym, publikując w prestiżowych, wszystkich najważniejszych periodykach społeczno-politycznych i kulturalnych, podnosząc wprost, choć niekiedy także poprzez odniesienia do tematyki swych badań naukowych i filozoficznych, najbardziej współczesne czy wręcz palące zagadnienia polskiego życia politycznego i świadomości społecznej. Jest swoistym paradoksem – choć po nieco głębszym zastanowieniu bez trudu daje się dostrzec w tym coś naturalnego i logicznego – że twórczości publicystycznej najwięcej miejsca poświęcił Walicki po wyjeździe z Polski; od roku 1981 pracował bowiem poza krajem, najpierw w Australii, a od roku 1986 w Stanach Zjednoczonych na Uniwersytecie Notre Dame. Ów dystans w szczególny sposób jakby wzmacniał uczuciowe i obywatelskie zainteresowanie Andrzeja Walickiego bieżącymi sprawami Polski, pozwalając jednocześnie na ogląd niewykłany w bieżące spory czy wręcz zatargi polityczne, ogląd racjonalny i całościowy, w którym nie wahał się Profesor głosić też całkowicie indywidualnych, idąc pod prąd utartych schematów i stereotypów polskiego życia politycznego i intelektualnego, też niewygodnych zarówno dla zmieniających się obozów władzy po roku 1981, jak i dla przeciwników władz, dla obozu komunistycznego i postkomunistycznego oraz solidarnościowego i post-solidarnościowego. Po nadziejach związanych w latach 60. z marksizmem humanistycznym, otwartym czy rewizjonistycznym, stał się Walicki już w latach 70. zwolennikiem liberalizmu, czego wyrazem była korespondencja i przyjaźń z Isaakiem Berlinem, ale też mniej więcej od lat 90. daje się chyba dostrzec w jego tekstach pogląd, że właściwym dopełnieniem liberalizmu jest nie konserwatyzm, lecz raczej elementy socjaldemokratyzmu, że to nie całkowicie autonomiczny i twardy wolny rynek jest właściwym środowiskiem indywidualności ludzkiej, ale państwo prawa z istotnymi elementami opiekuńczości. Świetnym zbiorem publicystyki Walickiego jest choćby książka *Polskie zmagania z wolnością*.

Skoncentrujmy wszakże przez chwilę uwagę na wybranych, choć kluczowych faktach, związanych z odnoszącym się do myśli rosyjskiej dorobkiem Andrzeja Walickiego. Po pierwsze, najważniejsze w tym zakresie są autorskie książki:

1. *Osobowość a historia. Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej* (1959); II wydanie, istotnie poszerzone, jako *Idea wolności u myślicieli rosyjskich* (2000);
2. *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa* (1964, II wydanie polskie: 2002); przekład angielski *The Slavophile Controversy* (1975);

3. *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu* (1973); przekład angielski *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism* (1979); II wydanie polskie (znacząco poszerzone) jako *Zarys myśli rosyjskiej. Od Oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego* (2005);
4. *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu* (1995); angielski pierwodruk *Legal Philosophies of Russian Liberalism* (1987);
5. *Rosja, katolicyzm i sprawa polska* (2002).

Po drugie, znakomite i pionierskie antologie tekstów, których Andrzej Walicki był redaktorem naukowym:

1. *Rosyjska myśl filozoficzna i społeczna (1825-1861)*; antologia wydana w wysoko cenionej serii Wybrane Teksty z Historii Filozofii i poprzedzona obszernym wstępem o sporze słowianofilsko-okcydentalistycznym;
2. *Filozofia społeczna narodziła rosyjskiego*, t. I–II (1965); antologia wydana w świetnej serii Biblioteki Myśli Socjalistycznej i poprzedzona stu pięćdziesięciostronicowym wstępem, który ukazał się nieco później również w przekładzie angielskim jako osobna książka *The Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of Russian Populists* (1969).

Po trzecie, Andrzej Walicki kierował przygotowaniem zbiorów tekstów Wissariona Bielińskiego, Mikołaja Dobrolubowa, Mikołaja Czernyszewskiego, Aleksandra Hercena, Jerzego Plechanowa, Sergiusza Hessena. Wydawane one były w większości w prestiżowych i cenionych seriach Biblioteki Klasyków Filozofii czy Biblioteki Narodowej.

„Rosjoznawcze” prace Walickiego odegrały w drugiej połowie XX wieku rolę szczególną, wybitną, pionierską – i to w skali światowej – dla obrazu filozofii i myśli rosyjskiej oraz dla dalszych badań nad nią. Stało się tak z racji, po pierwsze, dogmatycznego i jednostronnego obrazu myśli rosyjskiej, panującego w Związku Radzieckim, z racji – po drugie – dominacji na Zachodzie sowietologicznej doraźności i powierzchowności w odniesieniu do kultury rosyjskiej, wreszcie – po trzecie – z powodu pewnego wyczerpania się energii intelektualnej rosyjskiej emigracji porewolucyjnej, zwłaszcza po śmierci najwybitniejszych jej przedstawicieli: Szestowa (1938), Bułakowa (1944) i Bierdiajewa (1948).

Próbując określić filozoficzną (naukową) metodę badań Walickiego nad myślą rosyjską (co zresztą odnosić się będzie w swej istocie również do innych sfer jego zainteresowań) i mogąc tu korzystać z jego autoanaliz metodologicznych, wskazać należy na nastawienie historyczne, holistyczne (badanie światopoglądów), ale w pierwszym rzędzie na wywodzącą się od Diltheya i Mannheim’a zasadę empatii jako zupełnie wyjściową dla badań w humanistyce

i naukach społecznych oraz jako niezbędną cechę czy nastawienie poznawcze intelektualisty (inteligenta). To dzięki empatii inteligencja mogła i może wypełniać właściwie rolę społeczną wyznaczaną jej przez tegoż Mannheima, a także przez licznych przedstawicieli inteligencji rosyjskiej: przekraczanie swego partykularyzmu, „interesu” grupowego, zdolność wczucia, zrozumienia tego, co inne, zwłaszcza tego, co zagrożone, zdolność mediatyzowania. Andrzej Walicki dostrzegał wszakże niebezpieczeństwa empatii potraktowanej zbyt pośpiesznie i entuzjastycznie: oto zdolność wczuwania w inne poglądy łatwo prowadzić może do rezygnacji z indywidualności własnej, do zatrąty „ja”; wczucie przemienić może się w utożsamienie. Empatia oznacza zdystansowanie wobec „ja”, ale nie powinna przybrać postaci braku dystansu wobec empatycznie badanego przedmiotu, z którym utożsamienie oznaczałoby właśnie utratę dystansu wobec „ja” (wobec „nowego ja”, empatycznie zintegrowanego z przedmiotem), ponieważ dystans ten jest wyjściowym założeniem metody empatycznej. Empatii – by była konsekwentna, by nie ulegała samolikwidacji – towarzyszyć musi nieustannie zasada dystansu. Bez dystansu empatia łatwo zmienić się może w intelektualną i moralną drzemkę. Cały ten problem ujmował Walicki również w symbolice opozycji Hamleta i Don Kichota jako postulat utrzymania zarówno Don Kichotowskiej „wewnętrznej mobilizacji”, jak i Hamletowskiej „wszechstronności rozumienia”. Rozumienie w humanistyce byłoby właśnie kombinacją empatii i dystansu wobec przedmiotu badań. W jeszcze innej formule byłby to najbardziej ogólny projekt humanistyki bez dogmatu, która postulaty empatycznego rozumienia od wewnątrz łączyłaby z obroną wolności, świadomości, a także wartości estetycznych; tych ostatnich jako pewnej przeciwwagi dla pokus fundamentalizmu i doktrynerstwa etycznego. Całe piśmarstwo Walickiego jest wzorcową ilustracją tej metodologii.

Warto na zakończenie, zwłaszcza przy okazji jubileuszowej, odnotować jeszcze jedną cechę piśmarstwa Andrzeja Walickiego, choć może bardziej jego osoby. Będąc Mistrzem i oczywistym autorytetem dla całkiem już szerokiego grona osób zajmujących się w Polsce myślą rosyjską, Walicki uważnie i skrupulatnie śledzi właściwie wszystkie tu nowości, wszystkie publikacje, stale motywuje i inspiruje całe środowisko do dalszej pracy, do nowych poszukiwań. We wznowieniach swoich prac Walicki odnotowuje niemal wszystkie książki i artykuły, które ukazały się w Polsce w zakresie badań nad myślą rosyjską od czasu pierwszego wydania danej jego pracy. Trudno zaś o większą satysfakcję dla młodego badacza niż być zacytowanym czy przywołanym w dziele Mistrza.